

Mr Ivan-Džina Gligorijević

**TAKTIČKE VEZE PARTIZANSKIH JEDINICA
JUŽNOMORAVSKE I KOSOVSKE OPERATIVNE ZONE
1941—1944.**

Okupacionom podelom Jugoslavije, regulisane prvo Hitlerovim »Privremenim smernicama« od 12. aprila,¹ a zatim dogovorom na Bečkoj konferenciji od 21. aprila 1941, Srbija je bila svedena na najuže moguće granice i stavljena pod nemačku interesnu sferu. Manji deo Kosova i Metohije pripojen je Bugarskoj, a veći protektoratu Italije poznatom kao „Velika Albanija“.

Nećemo se podrobnije zadržavati na fašističkom okupacionom sistemu jer je on solidno obrađen u nizu istoriografskih radova, od kojih ističemo rasprave profesora Čulinovića,² kao ni na sistemu okupacije Srbije, koji je u istoriografiji takođe dobio solidnu obradu u nizu radova, a naročito profesora Marjanovića.³ Istoriografija je zadovoljena i prikazom okupacionog sistema Kosova i Metohije,⁴ pre svega solidnim prilogom profesora Hadrija na tu temu.⁵ Ograničićemo se uglavnom na problem koji dosad nije dobio pripadajuće mesto u istoriografiji, ne pretendujući na konačnu reč o ovom pitanju. Činimo samo pokušaj da »odškrinemo« problem ne bi li mu se posvetila dužna pažnja.

Ustanička godina bez ikakvih veza

Južnomoravska operativna zona pripada regoinu južne Srbije, koji sjedinjuje južnomoravski i ibarski basen, pri čemu zapostav-

¹ Zbornik *dokumenata iz NOB naroda i narodnosti Jugoslavije*, izdanje Vojnoistorijskog instituta JNA, tom II, knjiga 2, dok. 547 (u daljem tekstu: zbornik)

² Ferdo Čulinović *Okupatorska podela Jugoslavije*, izdanje VIZ, Beograd, 1970.

³ Jovan Marjanović *Ustanak i NOP u Srbiji 1941*, izdanje Instituta društvenih nauka, Beograd 1963

⁴ Oblast Kosova ovde ćemo tretirati prema terminu iz perioda o kome pišemo, kao Kosovo i Metohija, ili skraćeno: Kosmet. Ovo je samo iz praktičnih razloga, zbog korišćenja izvora.

⁵ Ali Hadri, *Okupacioni sistem na Kosovu i Metohiji 1941-1944*, JIC, Beograd, br. 2/1965.

ljamo veštački stvorene granice od strane fašističkih okupatora, poznate u to vreme kao demarkaciona linija, jer taktika dejstva partizanskih odreda nije ni poznavala ni priznavala te granice.

S druge strane, Južnomoravska operativna zona, koja je počinjala od izvora Južne Morave, zadirala je i u region istočne Srbije, čime je njen pojam opredeljivan taktičko-operativnim a ne geografskim zahtevima.

Kosovska operativna zona je opredeljena širim pojmom Kosova polja, od Ibarske klisure na severu do Kačaničke na jugu, s direktrinom u zahvatu Sitnice, da bi se svojim severnim obodom naslanjala na planinski masiv koji Kosovsku kotlinu odvaja od Južnomoravske. Na tom masivu je fašistički okupator i postavio demarkacionu liniju kao granicu okupacionih zona nemačke, bugarske i italijanske interesne sfere.

Ta okupaciona granica, kako se i iz »Privremenih smernica« vidi, bila je više taktičkog karaktera i služila isključivo trenutnim interesima politike fašističkih okupatora. Ona je zapostavljala etničke momente koji su, inače, prioritetni u svakom državnom razgraničenju među susednim zemljama. A koliko je ova granica bila plod samovolje okupatora svedoči postupak bugarske okupacione vojske: od Nemaca sankcionisanu liniju ona je u februaru samovoljno pomerila na zapad, i to baš na tromedi. Tako su Bugari naknadno okupirali sela Provaljenik, Izvor, Suračevo, Gorčince, Ljuberađu, Linovo, Grnčar, Modru Stenu, Veliko i Malo Bonjice i Brestov Do — na desnoj obali Južne Morave, i rejon manastira Musović, Beli Kamen, Velju Glavu, Crni Kamen, Kopiljak, Dupelevo, odakle je granica izbijala na reku Veternicu i dalje njenim tokom vodila na jug do ranije demarkacione linije,⁶ u rejonu Vranja i planine Kukavice, gde je bila i tromeda okupacionih zona.

Ta granica je, upravo, predmet našeg razmatranja.

Polazna tačka granice između Kosovske i Južnomoravske operativne zone u vreme okupacije bila je Orlova čuka (t. t. 1274), od koje se protezala na jug granica između Kraljevine Bugarske i »Velike Albanije«, na severozapad između »Velike Albanije« i okupirane Srbije, a na severoistok između okupirane Srbije i Kraljevine Bugarske. Odatle je grebenom Kukavice vodila u Grdeličku klisuru, a odavde razuđenim zemljištem i levom obalom Lužnice u korito Nišave da bi nastavila kroz istočnu Srbiju.

Zbog antagonizma između fašističkih okupatora, podgrejavanog nezajzljivim željama svakog od njih da najveći deo okupirane teritorije pripoji svojoj interesnoj sferi, porobljeni narod u zahvatu ove granice otepljen je od svoje matice. Podsticanjem nacionalne mržnje, koja je u bivšoj Jugoslaviji imala duboke korene, okupatori su težili neutralizaciji svakog pokreta porobljenog naroda za oslobođenje. To je uticalo da rukovodstva KPJ i štabovi partizanskih jedinica ulože velike napore za uspostavljanje taktičkog sadejstva preko ove demarkacione linije.

⁶ Arhiv Srbije, Fond Komisije za utvrđivanje ratnih zločina, K-14 dokument 848 (u daljem: AS, F-Kuz, dok.). — Ova dokumenta u Komisiji za ratne zločine numerisana su po stranicama, pa dokument obeležavamo brojem početne stranice na dotičnom dokumentu jer drugih mogućnosti nema.

Od samog početka oružanog ustanka u Jugoslaviji protiv fašističke okupacije ova granica je bila ogromna prepreka ne toliko po svojoj taktičkoj moći koliko zbog nejednakosti tempa razvoja NOP-a u zonama koje je razdvajala. U izvorima prvog reda ne nailazimo na dokumenta koja bi na početku ustanka upućivala na makar najelementarnije veze između Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, a samim tim ni na uputstva štabovima partizanskih jedinica da prodorom preko demarkacione linije ostvare taktičko sadejstvo, tako nužno u uslovima partizanskog ratovanja.

Neposredna vezanost Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju za CK KPJ uslovljavala je da se pridržava proglasa koji su podjednako obavezivali oba ova foruma. Međutim, Oblasni komitet je u operativnom pogledu bio stavljen i na vezu PK KPJ Crne Gore, odakle mu je u julu 1941. godine došlo direktivno pismo »da ne treba ići na oružani ustanak na Kosmetu jer za to nema uslova, već da treba postepeno pripremati narod i stvoriti uslove za oružanu borbu«.⁷

Dakle, u vreme kada se u Južnomoravskoj operativnoj zoni stvaraju brojni i kvalitetni partizanski odredi,⁸ u Kosovskoj operativnoj zoni nema partizanskih odreda, a samim tim ni razrade plana taktičkog sadejstva partizanskih jedinica dve susedne zone.

Pitanje je da li samo postojanje oružanih formacija i partizanskih jedinica uslovljava obavezu za taktičkom vezom snaga NOP-a dve susedne zone. Mi odgovaramo — ne, utoliko pre što je NOP jedinstven pojam, samim tim i permanentna obaveza komunista kao organizatora ustanka. Komunisti Kosova slede ovu obavezu i još polovinom juna 1941. godine stvaraju Oblasni vojni štab,⁹ na čijem čelu je organizacioni sekretar Oblasnog komiteta koji će ubrzo, zbog hapšenja Miladina Popovića,¹⁰ preuzeti i rukovođenje Oblasnim komitetom.

Borbena kretanja masa na Kosovu osećala su se od prvog dana ustanka. Trebalo je da ih Oblasni komitet, u duhu primljene direktive od PK KPJ za Crnu Goru, usmerava na sabotaže, pa je i normalno što je Vojni štab Kosova usmerio težište tih akcija ka rejonu Kosovske Mitrovice, koji je imao vrlo složen okupacioni sistem, što se odrazilo i na razvoj NOP-a u Ibarskom basenu.¹¹ Mesni komi-

⁷ Pavle Jovićević, *Politička situacija i rad partijske organizacije na Kosovu i u Metohiji pred rat i u 1941. godini*, Zbornik sećanja učesnika »Ustanka 1941«, izdanje VIZ, Beograd, knjiga II strana 232 (u daljem: Ustanak 1941, knj., str.—)

⁸ Dr Milivoje Perović, *Južna Srbija u NOB*, izdanje »Prosveta« Nolit, Beograd 1963.

⁹ Pavle Jovićević, *n. m.*, str. 231.

¹⁰ Krsto Filipović, *Akcija u Trepči*, članak u listu »4. jul«, Beograd, 4. januara 1972.

¹¹ Dr Branko Bošković *Narodnooslobodilačka borba u Ibarskom bazenu*, izdanje Zajednice naučnih ustanova Kosova i Metohije, Priština 1968 (u daljem: Ibarski bazen, str.—)

tet KPJ Kosovske Mitrovice morao je da se bori s nizom teškoća i zbog nedovoljno precizirane subordinacije između PK KPJ za Srbiju i Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju.¹²

S obzirom na postojanje partizanskog odreda u ibarskom basenu, Oblasni komitet je rešio »da se u tom pravcu prebacuju komunisti i ostali rodoljubi iz Metohije i Kosova i tako stvori baza sa koje će se dalje razvijati oružana borba na Kosmetu«. ¹³ O borbenim kretanjima masa na Kosovu svedoči i sistem stvaranja pozadinskih vojnih desetina, četa i bataljona, koji će se u Metohiji 1941. godine objediniti u Metohijski pozadinski partizanski odred s impozantnim brojem od preko 700 ljudi.¹⁴ To će se kao sistem proširiti i na sve delove ove oblasti. Upravo, od sistema postojanja ovih pozadinskih jedinica zavisice kasnije i preneštanje Oblasnog komiteta. Okolina Uroševca najbolje svedoči o tome.¹⁵

Sudeći po onom što se zbivalo u 1941. godini, granici između Kosovske i Južnomoravske operativne zone nije se posvećivala pažnja čak ni u novembru, kada je na Kukavici postojao brojni partizanski odred i iz njegovog sastava izdvajani delovi za stvaranje Vranjskog, Babičkog i Jablaničkog partizanskog odreda. Interesantno je da je u tom mesecu Mesni komitet KPJ za Kosovsku Mitrovicu uputio 27 ljudi preko Vučitrna i Podujeva u Kuršumliju,¹⁶ ali ne za odrede južnomoravskog basena već za Kopaonički partizanski odred, koji se u to vreme morao povući iz doline Ibra, izgubivši oslobođenu teritoriju. Uzrok toga je potpuno nepoznavanje situacije s druge strane demarkacione linije, pa su i posledice bile tragične: od 27 upućenih 19 je stradalo u sukobu s neprijateljem.¹⁷ Tragedija je utoliko veća što je preko MK Kosovske Mitrovice išla i veza Oblasnog komiteta sa CK KPJ smeštenog u Srbiji, s kojim je veza morala ići preko PK Srbije. »Nemamo nikakve veze sa Srbijom« — stoji u izveštaju MK Kosovske Mitrovice,¹⁸ pa zato nije moglo da bude dostavljeno pismo Oblasnom komitetu Centralnom komitetu KPJ.

Time je bio dezorganizovan ovaj punkt Oblasnog komiteta i kao baza za širenje NOP-a i kao mesto za sticanje veze sa NOP-om u Srbiji. Vredan je pomena podatak koji u svom pismu, krajem decembra 1941. godine, daje Pavle Jovičević — da je »razgovarao sa jednim drugom iz odreda u Srbiji«, ¹⁹ koji mu je pričao o borbama. Iz koga je odreda taj drug ne kaže se pa ostaje samo da pravimo pretpostavke da je moglo biti reči o odredima Južnomoravske operativne zone. Pavle Jovičević je u posleratnoj memoarskoj građi

¹² Ali Šukrija, *Situacija 1941. na području Kosovske Mitrovice*, Ustanak 1941, knj. II, str. 757.

¹³ Pavle Jovičević: n. m., str. 232.

¹⁴ Isto, str. 234.

¹⁵ Vujadin Parežanin, *Obrana sela i sprečavanje raseljavanja u okolini Uroševca 1942. godine*, Prilog za Zbornik »1942. u sećanjima učesnika«, VIZ, Beograd — članci redigovani i pripremljeni za štampu (u daljem: Prilog za »Zbornik 1942«).

¹⁶ Zbornik I/19, dok. 3.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Zbornik I/19, dok. 5.

dao i ovakav podatak: »Iako je bilo izvesnih mogućnosti u to doba da se ljudstvo sa ovoga terena (misli na Kosovo — prim. naša) prebacuje u pravcu Jablanice i Vranja, ipak to nije činjeno jer se ni su snašli.«²⁰

Na koje se to mogućnosti mislilo? Koji su to punktovi koji su omogućavali da se preko njih upućuju ljudi u odrede Jablanice i Vranja? Iz koga bi se centra rukovalo upućivanjem tih ljudi? To su pitanja koja daju povod za analizu taktičkih punktova koji čine logičnu vezu Kosovske i Južnomoravske operativne zone.

Prvi takav punkt je, nema sumnje, rejon Tulara u Gornjoj Jablanici, u kome je postojala solidna partijska organizacija, samim tim i solidan broj boraca Jablaničkog partizanskog odreda, a odakle za Prištinu vodi dobar put za cirkulaciju prometa. Među prvoborcima Jablaničkog partizanskog odreda bio je i popularni komunist albanske narodnosti Zejnel Ajdini. Sijerinska banja takođe je imala solidnu grupu simpatizera KPJ. Nije slučajno što će delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ i CK KPJ po dolasku na teren Kosova insistirati na ovom punktu kao bazi štaba Kosovske operativne zone,²¹ čak i kada se zna da sa ovim terenom vladaju četnici, među kojim je bio znatan broj partizanskih saradnika na čiju se pomoć računalo.²²

Drugi punkt je širi rejon Velje Glave (t. t. 1181), gde se, severno od demarkacione linije, nalazi selo Oruglica, čijem su ovladavanju težili partizani Jablanice, a čiji teren, uz korišćenje njegovih poznavalaca, pruža uslove za kurirske veze. Ima se, međutim, utisak da ni MK Prištine ni OK Leskovca nisu ovom rejonu poklanjali dužnu pažnju. Ovo iznenađuje kada se ima u vidu da je u to vreme MK Prištine, pre svega njegov sekretar Apostol Pršendić, držao na vezi priličan broj aktivista NOP-a pre svega iz redova albanske narodnosti, kakvi su bili: Sureja Jusuf, Osman Jusuf, Muhedin Šehu, Halid Murga, zatim Izedin Osmani, Šerif Salih, Rešad Bejtulah i drugi.²³ A koliko je Priština u ovo vreme garantovala mogućnosti za jedinstvo naroda u saradnji za NOP svedoči i sahrana poginulog skojevca Ace Mrdakovića, na čijem je grobu govorio omladinac albanske narodnosti Muhedin Šehu, koji će ovu privrženost ideji bratstva i jedinstva naroda Kosova platiti glavom i svojim primerom podsticati druge na tu borbu.

Zaista smo pred dilemom da li se iz Prištine ikad pokušalo da se rejon Velje Glave stavi pod kontrolu NOP-a. Ako jeste — koje su konkretne mere preduzete da se taj punkt angažuje kao taktička veza s partizanskim odredom Kukavice i Jablanice?

Treći punkt je greben planine Kukavice, gde se demarkaciona linija protezala kao granica Kraljevine Bugarske. Taj se greben spušta u korito Veternice, u čijim naseljima je trebalo stvarati partijske punktove jer bi oni imali solidnu pomoć Kukavičkog partizanskog odreda, bez obzira na pojačanu kontrolu grebena od strane

²⁰ Pavle Jovičević, n. m., str. 236.

²¹ AS, Fond južnomoravskog NOP odreda, dokumenat 2 (u daljem: F-1 JMO, dok.-).

²² AS, Fond Glavnog štaba Srbije (u daljem: GSS), dok. 1099

²³ Mustafa Karahasan, *Iz ilegalnog rada u Prištini* (Prilog za »Zbornik 1942«).

bugarskog okupatora i na njegovu težnju da demarkacionu liniju pomera na zapad.²⁴ Orlova čuka (t.t. 1274), sa selima Trstenom, Zarbincem, Pribovcem, Desivojcem i drugim, bila bi dobar taktički objekt za prodiranje partizanskih grupa čak i u uslovima postojanja guste mreže bugarskih karaula, koje u kasnijim godinama rata neće za manevar partizana predstavljati ozbiljnu prepreku.

Četvrti punkt je, bez sumnje, grad Vranje s okolinom, jak administrativni, kulturni i privredni centar kome je bugarski okupator posvetio veću pažnju nego čitavom pojasu granice na ovom sektoru. Iz Vranja su išle partijske veze u sve pravce i tu se ticale pre svega iz graničnih punktova Makedonije kao što su Bujanovac, Preševo i Kumanovo, odakle su se nastavljale za Gnjilane i Skoplje. Svaki od pomenutih centara predstavljao je važan punkt za održavanje taktičkih veza borbenih grupa i jedinica NOP-a Kosovske i Južnomoravske operativne zone. Na žalost, oni neće doći do izražaja u ustaničkoj 1941. godini, što će imati negativne posledice u neprijateljskim ofanzivama protiv partizanskih odreda Južnomoravske operativne zone.

Nepostojanje taktičkih veza u 1941. godini odrazilo se pre svega na Vranjski partizanski odred, koji je stradao, a organizator ustanka u ovom kraju Sima Pogačarević je poginuo.²⁵ Ostatak ovog odreda bio je primoran da se probija ka Kukavici, što potvrđuje ocenu da je na ovom punktu, koristeći dejstva Kukavičkog i Jablaničkog odreda, trebalo forsirati taktičku vezu. Od te činjenice će se kasnije i poći kada je i normativnim aktom regulisan status Kosovske i Južnomoravske operativne zone.²⁶

Jačanje partijskih punktova

Postavlja se pitanje: da li su štabovi narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Srbije i Kosova insistirali na ovoj za ustanak toliko nužnoj vezi?

Tragajući za ratnim izveštajima, dolazimo do zaključka da je taj zahtev bio na početku minimalan, ali sa sve dubljim ulaženjem u proces razvoja narodnooslobodilačke borbe dobijao je sve više u svojoj snazi. Kosovo je bilo u izuzetno teškoj situaciji, a Oblasni komitet pritisnut takvim obiljem zadataka da, izgleda, nije ni imao vremena da se bavi ovim problemom. To, pored ostalog, svedoče i Februarske teze sekretara Oblasnog komiteta,²⁷ u kojima se ni jednom reči ne insistira na potrebi taktičkih veza s partizanskim jedinicama Srbije, pre svega u Južnomoravskoj operativnoj zoni. Međutim, sudeći po rezoluciji februarskog savetovanja Oblasnog komiteta, gde se u tač. 4. prvog dela kaže: »Partizansko ratovanje na Kosmetu povezati s ratovanjem u Albaniji, Crnoj Gori i Srbiji«,

²⁴ AS, F-Kuz, K-14, dok. 848.

²⁵ Sima Pogačarević je kao član OK Leskovca imao zadatak da stvori OK Vranja, samim tim obezbedi partijsko uporište u ovom velikom gradu, kao vezu PK Srbije sa PK Makedonije, a verovatno i sa OK Kosmeta, preko Prištine ili Uroševca.

²⁶ AS, F-GŠ Kosmeta, dok. 3.

²⁷ Zbornik I/19, dok. 8.

nema sumnje da se ovaj problem imao u vidu, makar po redosledu i ne bio prioritetan. Naravno, samo njegovo isticanje ne znači da je bilo i stvarne orijentacije na uspostavljanje taktičkih veza s partizanskim jedinicama Srbije, o čemu svedoči i izveštaj Oblasnog komiteta od 25. maja 1942. godine upućen CK KPJ,²⁸ u kome nema ni pomena o ovome.

Koliko je tom problemu poklanjao pažnje Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju, a od polovine 1942. godine i Glavni štab NOV i POJ Srbije?

Sudeći po jednom podatku od 6. januara 1942, PK KPJ za Srbiju insistira preko OK Kruševca na prosleđivanju pošte preko Jasrebačkog partizanskog odreda za planinu Kukavicu,²⁹ iz čega se stiče utisak da on insistira na vezama s Kosovom i Makedonijom. Ta pretpostavka postaje stvarnost kada PK već 17. januara 1942. godine konkretizuje zahtev da OK Kruševaca preko odreda prosleđuje dostavljene materijale za Jablanicu, Kraljevo pa čak i za Kosovo.³⁰

Na vezi se, dakle, insistiralo, ali ona nije bila i uspostavljena. Aktiviranje OK Kraljeva svakako je pokušaj za aktiviranje NOP-a u Ibarskom basenu, u kome je situacija bila izuzetno teška zbog nestanka Kraljevačkog i Kopaoničkog odreda, a još više zbog gušenja partizanskog punkta u Kosovskoj Mitrovici, gde se u redovima neprijatelja NOP-a vodila diplomatska borba za prevlast nad rudnicima.³¹ Supremat Nemaca u ovoj borbi regulasno je pravno, i to prvo na konferenciji u Nišu 28. novembra 1941. godine,³² kada je u krugovima Džemijeta preovladala struja Ferhat-beg Drage iako je on smatran italijanofilom.³³

Na početku 1942. godine kosovskomitrovačka oblast je u administrativnom pogledu postala sastavni deo Srbije, kao jedan od njenih 14 okruga,³⁴ Uspostavljanje veze PK Srbije i Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju tim kanalom nije bilo ni logično, pa se moralo forsirati preko granice Južnomoravske i Kosovske operativne zone. Razlog više za to bila je i obaveza PK Srbije da preko sebe drži PK Makedonije na vezi sa CK KPJ.

Aktivnost kanala Beograd-Skoplje dolazi do punog izražaja posle odluke CK KPJ da za svog instruktura pri PK Makedonije uputi sekretara OK Zaječara,³⁵ o čijoj realizaciji se brinulo Pokrajinsko poverenstvo u Nišu kao najviši partijski forum Južnomoravske operativne zone. Ovom obavezom, Pokrajinsko poverenstvo Niša aktivira OK Leskovca na jačanju punktova na području Južnomoravske i Kosovske operativne zone, jer bez toga veza sa PK Makedonije nije mogla biti uspostavljena, a bez nje nije se ni mogao upu-

²⁸ Zbornik I/19, dok. 16.

²⁹ AS, F-OK Kruševca, dok. 1a.

³⁰ Isto, dok. 2.

³¹ Arhiv VII, It, K-738, dok. 1a-3.

³² Arhiv VII, Nda, K-19, f-6, dok. 22.

³³ Arhiv VII, Mf London 2, dok. X-297621 - 297622.

³⁴ Uredba o administrativnoj podeli Srbije — Sl. list br. 136-A.

³⁵ AS, F- Pokrajinskog poverenstva Niš (u daljem: PPN), dok. 8.

titi instruktor CK KPJ.³⁶ Koliko je to bilo teško svedoči i činjenica da je instruktor CK KPJ krenuo iz Timočke doline 12. jula 1942. i u Skoplje stigao tek krajem avgusta.³⁷ Pre toga mogao je da se zadrži na području Vranja, gde je delovao Crnotravski partizanski odred, koji je bio najsigurnija garancija za jačanje partijskih punktova preko kojih se aktivirala veza s Kosovskom operativnom zonom.

O postojanju te aktivnosti svedoči i pismo PK Srbije od 15. juna 1942. upućeno Pokrajinskom povereništvu u Nišu, u kome se, pored ostalog, kaže: »Pomažite se uzajamno«.³⁸ Istog dana Glavni štab Srbije upućuje pismo Štabu Jastrebačkog partizanskog odreda u kome ističe da je preduzeo mere za obnavljanje odreda na svim terenima u Srbiji, koji »moraju biti baza za okupljanje svih rodoljuba našeg naroda«.³⁹

U vezi s tim ima mesta zaključku da se reorganizacija Crnotravskog partizanskog odreda i stvaranje Vranjskog odreda »Sima Pogačarević« bili na liniji aktiviranja partijskih punktova u Vranju i dalje sve do Karadaga. Ovaj zaključak potvrđuje i činjenica da je Vranjskom partizanskom odredu postavljen zadatak da prođe na Karadag i stupi u vezu s partizanskim jedinicama u toj zoni, gde su delovali ostaci Kumanovskog⁴⁰ i Skopskog partizanskog odreda.⁴¹

Karadag se stalno afirmiše kao baza u koju se stiču partijske veze iz Srbije, Makedonije i s Kosova. Obnovljeni Skopski NOP odred imao je zadatak da iz reiona sela Brodec, Čučer i Banjišnica podjednako prodire ka Gnjilanu, Kumanovu i Šari. Zato je podeljen u dve borbene grupe — jedna bi se s Karadaga kretala ka Šar-planini, a druga ka Kosovu i Moravi.⁴² Zato je bilo neophodno aktivirati punkt u Gnjilanu, koji je bio u složenoj situaciji zbog sistema okupacije, jer je demarkaciona linija delila ovaj srez tokom Binačke Morave,⁴³ a bugarski okupator je intenzivno radio na stvaranju tzv. kontračetnika za borbu protivu NOP-a, u koje je uključivao i Makedonce, i Srbe, i Albance. Svaka od ovih nacionalnosti imala je potporu svojih ekstremnih političkih struja, koje su svoj program nacionalne borbe uskladile, milom ili silom, sa fašističkom ideologijom. »Fašistička partija sa Esadom Berišom na čelu imala je povremeno širi uticaj u šiptarskim masama«;⁴⁴ VMRO je delovao na Makedonce, a četnici na srpski živalj, koji je, kako kaže Sinan Hasani, »bio u svakom pogledu obespravljen i potlačen«.⁴⁵

³⁶ Isto, dok. 13.

³⁷ Zbornik I/19, dok. 21, fusnota 20.

³⁸ AS, F-PPN, dok. 21.

³⁹ AS, F- Jastrebačkog NOPO (u daljem: JasPO), dok. 5.

⁴⁰ Gojče Stevkovski, *Formiranje i slom prvih kumanovskih odreda. 1941, Ustanak 1941*, knj. II, str. 118.

⁴¹ Aleksandar Spasovski, *Skopski NOP odred*, izdanje VIZ, Beograd 1971.

⁴² Kemal Sejfula, *U Skopskom partizanskom odredu* (Prilog za »Zbornik 1942«).

⁴³ Sinan Hasani, *Gnjilanski srez u ustanku 1941. godine*, zbornik Ustanak 1941, knj. IV, str. 310.

⁴⁴ Isto, str. 311.

⁴⁵ Isto, str. 310.

Zbog ovakvog pritiska na narod raslo je ogorčenje pa su aktivisti KPJ stalno širili mrežu svojih saradnika. Tome su doprinele prvo instrukcije iz Prištine, koje je prenosio Meto Bajraktari, a još više prodor partijske organizacije iz Uroševca u Gnjilane, uz veliku pomoć člana Oblasnog komiteta Pavla Jovičevića. Ta je pomoć usledila posle decembarskog sastanka Oblasnog komiteta u Peći, u prisustvu Miladina Popovića, koji je tada stigao iz Albanije i dao niz predloga i sugestija za rad na jačanju NOP-a na Kosovu.⁴⁶ Posle formiranja MK KPJ za Uroševac, 25. januara 1942. godine,⁴⁷ a još više posle formiranja partijske ćelije u Gnjilanu, Binačka Morava postaje stecište veza i s Kosovom i iz Srbije, i baza za partizanski pokret na Karadagu. Sela Tankosić, Ramnjane, Požaranje i druga bila su pod jakim uticajem KPJ — bilo iz Uroševca i Gnjilana, bilo iz Preševa.

Preševo je u to vreme imalo solidnu partijsku organizaciju s Abdulahom Krašnicom Preševom i Selimom Selimijem na čelu. Preko nje vode veze PK Srbije za Skoplje, uključujući punktove u Leskovcu i Vranju.

Demarkaciona linija između Kraljevine Bugarske i »Velike Albanije« sve više gubi smisao svog postojanja pa je okupator bivao sve rigorozniji u primeni terora. Ali, punktovi u Prištini, a još više u Uroševcu, bili su sve jači. Posebno se ta snaga osećala u Uroševcu. U leto 1942. godine on postaje i baza razmeštanja Oblasnog komiteta, čije sedište postaje selo Grbole, odkale je u avgustu 1942. Mesnom komitetu Uroševca postavljen zadatak da uspostavi vezu sa PK Makedonije. U septembru iste godine u nerodimskom srezu ima 138 članova KPJ, 400 članova SKOJ-a, 500 omladinaca na partijskoj vezi i oko 1.300 pripadnika u pozadinskim partizanskim jedinicama,⁴⁸ koji su bili spremni da na poziv KPJ i pod njenom kontrolom brane sela od upada i pljačke fašista. Ti pljačkaši, u stvari, bili su apolitični ljudi koji su po instrukcijama italijanskog okupatora činili prepade, unoseći nemir u porobljeni narod i dezorijentišući ga. Takva situacija stvorila je nov kvalitet NOP-a — formiranje partizanskog odreda.

Prva taktička veza partizanskih jedinica

U selu Ramnjanima, 27. septembra 1942. godine, formiran je albanski partizanski odred »Zejnel Ajdini«,⁴⁹ spajanjem borbenih grupa iz sela Grbola i okoline Gnjilana.⁵⁰ Istovremeno je na padinama

⁴⁶ Mita Miljković, *Decembarški sastanak Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju u Peći*, neredigovagi materijal u VIZ za »Zbornik 1942«. Postavkama autora se suprotstavlja recenzija Fadilja Hodže, pa prilog još nije pripremljen za štampu.

⁴⁷ Nikola Vidačić, *Iz partijskog rada u Uroševcu i okolini* (Prilog za »Zbornik 1942«).

⁴⁸ Ismet Šaćiri, *Iz partijskog rada u Uroševcu od septembra 1942. do marta 1943. godine* (Prilog za »Zbornik 1942«).

⁴⁹ Dragutin Đorđević, *Sećanja na odred »Zejnel Ajdini«* (Prilog za »Zbornik 1942«).

⁵⁰ Nijazi Spahija, *U odredu »Zejnel Ajdini« u 1942. godini* (Prilog za »Zbornik 1942«).

Vardenika obnovljen Vranjski partizanski odred, sada pod imenom »Sima Pogačarević«, i odmah, po zadatku PK Srbije, krenuo ka Karadagu.⁵¹ Put ga vodi preko partijske veze u Vranju, Bujanovcu i Preševu. Iako rizičan, pun iskušenja i za mlade borce iscrpljujući pa je dolazilo i do kolebanja, od tog puta nije se odustajalo.

Po izbijanju u rejon Vranja odred je kod sela Zlatokopa prešao na levu obalu Južne Morave, a odavde stigao u atar sela Bunuševca i zalogorovao na Goliću. Preko Mesnog komiteta Vranja uspostavljena je veza s organizacijama Bujanovca i Preševa. Vođen popularnim kumanovskim partizanom Hristiforom Todorovskim Karpošem, koji je u to vreme bio na partijskoj vezi u Vranju, Vranjski odred »Simo Pogačarević« je 6. oktobra 1942, zatražio vezu s partijskom organizacijom Preševa i čekajući na nju, sutradan u selu Vrbanu zapao u prvo iskušenje na ovom napornom putu — napao ga je brojniji neprijatelj. Ipak, saznanje da će se sresti s odredom »Zejn el Ajdini« bilo je jače od svega. A kada su se odredi sastali u selu Dumanovcu, 11. oktobra 1942, bila je to prva taktička veza partizanskih jedinica Južnomoravske i Kosovske operativne zone.

Ne raspoložemo sigurnim podacima koliko je do ove veze došlo po unapred utvrđenom planu pretpostavljenih instanci ova dva odreda, ali s obzirom na zadatak radi kojeg je Vranjski odred krenuo iz Crne Trave ka Karadagu, a još više što se na čelu partizanskog odreda »Zejn el Ajdini« nalazio Fadil Hodža, član Biroa Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, koji je imao šira ovlašćenja no što bi to inače bilo u kompetencijama jednog komandanta štaba odreda — skloni smo da zaključimo da ova veza nije bila slučajna. Dokaz za ovu tvrdnju je i činjenica da je odmah formiran Operativni štab za odrede »Sima Pogačarevića«, i »Zejn el Ajdini«. Ovo taktičko sjedinjavanje dva odreda je za borce i narod imalo i organizacioni smisao — ova taktička grupa odreda važila je kao jedinstveni partizanski odred pod imenom Srpsko-šiptarski partizanski odred.⁵²

Plansko delovanje sjedinjenih partizanskih odreda Kosovske i Južnomoravske operativne zone dobija puni izraz u zajedničkoj akciji izvedenoj 18/19. oktobra 1942. godine na rudnik Lojane kod Kumanova.⁵³ Time se realizuje ideja o taktičkom povezivanju snaga Kosova, Makedonije i Srbije. Ta taktička veza, videćemo kasnije, prerašće u operativnu, sa stratejskim ciljevima.

Prva taktička veza partizanskih jedinica Kosovske i Južnomoravske operativne zone, iako prekinuta razdvajanjem odreda »Sima Pogačarević« i »Zejn el Ajdini« početkom novembra 1942. godine, imala je trajne posledice. Zajednički boravak dva odreda u selima Trpezi, Softoviću, Grbolu i drugim,⁵⁴ na neposrednoj partijskoj

⁵¹ Živojin Nikolić Brka, *Vranjski partizanski odred »Sima Pogačarević«* (Prilog za »Zbornik 1942«).

⁵² Živojin Nikolić Brka, *Formiranje Srpsko-šiptarskog odreda »Zejn el Ajdini«* (Prilog za »Zbornik 1942«).

⁵³ *Zbornik 1/19*, dok. 29.

⁵⁴ Nijazi Spahija, n. m.

vezi Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju, imao je vidan odraz na opredeljenje masa na Kosovu za NOP, a još više na širenje ideje bratstva i jedinstva albanskih i srpskih masa u borbi protiv fašizma. Uspostavljanje ove taktičke veze stvorilo je Oblasnom komitetu mogućnost da ubrzo formira i drugi albanski partizanski odred, »Emin Duraku«, koji će prodrati u Metohijsku operativnu zonu radi operativne veze NOP-a Kosova i Albanije, a još više radi jedinstva oslobodilačkih pokreta Makedonije, Srbije i Kosova u okviru NOB Jugoslavije.

Novi kvalitet za uspostavljanje taktičkih veza

Ovim prvim izrazom taktičkog sadejstva partizanskih jedinica Kosovske i Južnomoravske operativne zone nije bio konačno rešen taj gorući problem. Oblasni komitet se borio s ogromnim teškoćama, pre svega kada je reč o jedinstvu masa. To svedoče i zaključci avgustovskog savetovanja SKOJ-a u Suvom Dolu u kojim se, pored ostalog, kaže: »Kod nas na Kosovu i Metohiji nije još ostvareno ni u kakvim razmerama jedinstvo srpske, crnogorske i šiptarske omladine.«⁵⁵ Ako je takva ocena za ono vreme bila i prestroga, činjenica je da su partizanski odredi na Kosovu sporo rasli i da je svaki novi borac u odredima »Zejnel Ajdini« i »Emin Duraku« bio veliki uspeh partijske organizacije. Akcije su bile neopodnožne pa se zato u izveštaju upućenom CK KPJ 21. avgusta 1942. godine⁵⁶ insistira na pomoći za obnavljanje partizanskog odreda u Ibarskoj dolini, pre svega na vraćanju delova Kopaoničkog odreda koji su se 1941. godine povukli u Bosnu.

Široka politička akcija Oblasnog komiteta, pre svega na pridobijanju ljudi albanske nacionalnosti za NOP,⁵⁷ zatim obaveze primljene od CK KPJ za što čvršćom vezom sa NOP-om Albanije i svakodnevno gubljenje najboljih partijskih kadrova sputavali su Oblasni komitet da granici prema Srbiji posveti veću pažnju. Baza se iz Uroševca širila ka Kačaniku, Šari i Gnjilanu (koje je polovinom septembra 1942. godine već imalo Mesni komitet i 65 članova KPJ⁵⁸), a u Kosovskoj Mitrovici »organizacija se pokazala slaba svojim oportunističkim stavom«. Ovde je »provalom Partija svedena od 90 na 45 članova«⁵⁹ i Oblasni komitet tu nije mogao učiniti mnogo.

Trebalo je prodirati ka Jablanici i Crnoj Travi, a to se pre svega moralo činiti iz rejonu Prištine čija je organizacija brojala 160 članova KPJ i njoj je stavljeno u zadatak da prodiere ka Vučitrnu.⁶⁰ Trebalo je Oblasni komitet rasteretiti poslove vojnog sektora. Zato je formiran Operativni štab za Kosovo i Metohiju, koji će 1. novembra 1942. godine prerasti u Glavni štab.⁶¹

⁵⁵ Zbornik I/19, dok. 20.

⁵⁶ Zbornik I/19, dok. 21.

⁵⁷ Zbornik I/19, dok. 22.

⁵⁸ Zbornik I/19, dok. 27.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Isto.

⁶¹ Zbornik I/19, dok. 29.

Za to vreme Južnomoravska operativna zona je postala »težište NOB u Srbiji«. ⁶² Obnovljeni su, u duhu naređenja Glavnog štaba Srbije, Toplički, Rasinski i Kopaonički odred, formiran Jablaničko-pasjački, ⁶³ reorganizovan Kukavički i preimenovan u Leskovački partizanski odred »Kosta Stamenković«, a Vranjski odred »Sima Pogačarević«, na desnoj obali Južne Morave, brojčano je ojačao. Planina Kukavica i OK Leskovca postaju centri gde se planiraju akcije većine partizanskih odreda Južnomoravske operativne zone.

Problem je bio naći organizacionu formu i taktiku dejstva ovih odreda. U toj situaciji stiže neposredna pomoć i Glavnog štaba Srbije i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije — dolazi Svetozar Vukmanović Tempo, ⁶⁴ koji je imao široka ovlašćenja da rukovodi narodnooslobodilačkom borbom u Srbiji, Makedoniji i na Kosovu. Prvi rezultat Tempove pomoći bilo je savetovanje sa štabovima partizanskih odreda na levoj obali Južne Morave, održano na planini Kukavici (rejon sela Kaluđerice) 7. i 8. februara 1943. godine, kada je, posle detaljne analize, došlo do objedinjavanja partizanskih odreda na levoj obali Južne Morave u jedinstveni Prvi južnomoravski NOP odred. ⁶⁵ Sa svoja tri bataljona ⁶⁶ i brojnim stanjem od oko 300 boraca, ovaj odred će kasnije biti jezgro za formiranje 1. južnomoravske NO brigade, zatim baza za jačanje postojećih odreda i još više — baza za uspostavljanje stalne taktičke veze Kosovske i Južnomoravske operativne zone.

Sredivši organizaciono snage na levoj obali Južne Morave, Tempo prelazi na desnu obalu i 4. marta 1943. ove partizanske snage objedinjuje u jedinstveni Drugi južnomoravski NOP odred, ⁶⁷ koji će imati operativni zadatak da prodiere ka gornjem toku ove reke i učvrsti već uspostavljenu taktičku vezu s partizanskim snagama Kosova i Makedonije.

Nije teško zaključiti da je ovo do tada najveći kvalitet u procesu dejstva i taktike partizanskih jedinica Južnomoravske operativne zone. Preneto je bogato iskustvo Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba NOV i POJ. Ono se ubrzo prenosi i na jedinice u Makedoniji. To je moralo imati jak uticaj i na snage na Kosovu.

Pošto je, početkom aprila 1943, stigao na Kosovo, delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ konkretizuje zaključke dotadašnje analize situacije u ovim krajevima Jugoslavije i 15. aprila izdaje naređenje o organizacionoj strukturi vojnih jedinica na Kosovu. ⁶⁸

Ova oblast podeljena je u dve operativne zone. Prva zona je poznata kao Kosovska, a druga kao Metohijska. Predviđeno je da se u svakoj formiraju po tri partizanska odreda. Da se ne bismo udaljavali od naše teme više nego što je potrebno, podrobnije ćemo ovde tretirati Prvu (Kosovku) zonu, čija bi granica s Metohijskom

⁶² *Vojna enciklopedija*, knj. 9, str. 146.

⁶³ Nikola P. Ilić, *Jablaničko-pasjački partizanski odred*, izdanje Narodnog muzeja Leskovac, 1969.

⁶⁴ AS, F-PPN, dok. 32.

⁶⁵ Dr Milivoje Perović, n. d., str. 232.

⁶⁶ AS, F-I, JMO, dok. 1.

⁶⁷ Dr Milivoje Perović, n. d., str. 288.

⁶⁸ AS, F-GS Kosmeta, dok. 3.

zonom išla opštom linijom tokova Ibra, Sitnice i Nerodimke. Istočno od te linije, ne računajući prostorno veštački stvorenu granicu, uspostavljenu od okupatora demarkacionom linijom, jedan odred bi bio na području Uroševac — Gnjilane (odakle je dolaskom Vlade Popovića i njegovim kooptiranjem u Mesni komitet bila uspotavljena veza s Jablanicom),⁶⁹ drugi na području Prištine (odakle bi, kao što smo videli, prodirao ka Gornjoj Jablanici s bazom u Tularu i Retkoceru) i treći na području Kosovske Mitrovice, Vučitrna i Podujeva (odakle bi se prodiralo ka Ibarskoj dolini).

»Primati u odrede — stoji u ovom Tempovom naređenju — što više ljudstva bez obzira da li imaju oružja i u akcijama naoružavati.«⁷⁰

To je značilo prekid prakse postojanja tzv. seoske milicije, kako su okarakterisani dotadnji pozadinski partizanski odredi na Kosovu.

Štabu Kosovske operativne zone postavljen je zadatak da osigura vezu s Drugim južnomoravskim NOP odredom iz Južnomoravske operativne zone i s Petom makedonskom operativnom zonom koja je zahvatala prostor Kumanovo-Skoplje-Karadag.⁷¹

To je bio kraj pretpostavki i mogućnosti uspotavljanja taktičkih veza partizanskih jedinica Južnomoravske i Kosovske operativne zone, pogotovu što posle naređenja za konstituisanje Kosovske zone Tempo upućuje 25. aprila 1943. pismo Štabu Prvog južnomoravskog NOP odreda i obaveštava ga o dolasku delegata Glavnog štaba za Kosovo i Metohiju na teren Jablanice. »Drugovi imaju zadatak — kaže se u pismu — da u zajednici sa Vama obezbede područje Tulara kao bazu za svoje dejstvovanje. U tu svrhu biće potrebno da odmah zajedno sa ovima očistite (misli od četnika — prim. naša) područje Retkocera.«⁷²

Zašto se insistira na rejonu Tulara i Retkocera? Verovatno, prvo zato što se baš ovde stiču najbolje veze iz Prištine gde je NOP bivao sve masovniji, zatim što se u ovom rejonu nalazi četnički Gorski štab 110 kao tzv. četnička komanda Južnog fronta kojoj su potčinjene i četničke snage na teritoriji Kosova i Makedonije. Prema planu rukovodstva NOB, četnike je trebalo odavno najuriti jer su raspirivali međunacionalnu mržnju između Albanaca i Srba, što je bilo krajnje suprotno liniji NOB Jugoslavije. Nade u uspeh da se oko Tulara otvori partizanska baza ulivali su i neki četnički oficiri, kao što je poručnik Lakić Vuksanović,⁷³ na čiju saradnju su računali aktivisti NOP-a Gornje Jablanice.

S obzirom na teško stanje na Kosovu, njegovo ljudstvo trebalo je slati u partizanske odrede van ove teritorije, kojih je u Jablanici već bio priličan broj. Zbog toga Tempo ističe u pismu: »Sve sposobne partizane koji se nalaze u vašim četama, a koji su sa Ko-

⁶⁹ Halil Fejzulahi, *Neka sećanja na razvoj partijske organizacij i NOP na području Gnjilane* (Prilog za »Zbornik 12«).

⁷⁰ AS, F-GŠ Kosmeta, dok. 3.

⁷¹ Isto.

⁷² AS, F-I, JMO, dok. 2 (Delegati GŠ Kosmeta, o kojima je ovde reč, bili su: Ali Šukrija, Milan Zečar i Milija Kovačević).

⁷³ AS, F-GSS, dok. 109.

sova, stavite pod njihovu komandu» (misli na delegate GŠ Kosova) i insitira na pomoći u naoružanju i kadrovima, pa konkretizuje da Mirko Perović iz Štaba Prvog južnomoravskog NOP odreda uđe u »štab Kosovke zone«. ⁷⁴

Ova kadrovska politika je prirodni proces razvoja NOB u pojednim regionima. Južnomoravska operativna zona, kao baza NOB Srbije, imala je prekaljene kadrove, među kojim su bili ljudi iz susednih pokrajina Kosova i Makedonije. Zato PK Srbije, sankcionišući po svojoj liniji naređenje delegata Vrhovnog štaba NOV i POJ, insistira kod OK Leskovca 29. aprila 1943. da se Kiro Mihajlovski i Elisije Popovski upute na raspolaganje PK Makedonije, a Branko Šotra i Saveta-Saša Javorina Oblasnom komitetu za Kosovo i Metohiju. ⁷⁵

Polovinom 1943. godine NOP je dobijao u širini. U tim uslovima njegovu evoluciju su garantovale samo sigurne taktičke veze sa susednim zonama. Na tim vezama delegat Vrhovnog štaba insistira u svom pismu od 6. maja 1943. godine. ⁷⁶ S tim u vezi je i direktivno pismo Oblasnog komiteta, u kome pored ostalog stoji: »Da bi naši partizanski odredi delovali uspešno, moraju se povezivati i koordinirati rad sa partizanskim odredima Srbije, Crne Gore, Albanije i Makedonije«. ⁷⁷

Povezanost Kosova sa susednim regionima je preokupacija svih pripadnika NOP-a ove oblasti. Na toj vezi se svakodnevno insistira, ulažu naponi, za nju se zalaže i Miladin Popović iz Albanije kada u svom pismu Pavlu Jovićeviću pita: »Kako stoji sa vezom za Crnu Goru i sa vezom za Srbiju?« ⁷⁸ Ta veza je neophodna koliko zbog taktičkog sadejstva partizanskih jedinica toliko i zbog pariranja pokušajima četnika i albanskih šovinista da stvore svoje ekstremne organizacije. Akterima tih prema NOR-u neprijateljskih pokreta, kakvi su bili Tasa Đorđević, Sava Milićević, Stojimir Parlić, pop Miloš Vujošević, a s druge strane Iljaz Aguši, Sefedin-beg, Rifat i Dževal-beg, Ferhat Draga, Ibrahim Ljutvi, Tahir Koljćinji, Murtez Šaćir i drugi, ⁷⁹ moglo se parirati samo konstantnom koordinacijom dejstva partizanskih jedinica susednih operativnih zona.

Mađa još skromne, taktičke veze partizanskih jedinica Kosovske i Južnomoravske operativne zone davale su vidne rezultate, pre svega na planu stvaranja kosovskih partizanskih jedinica. O tome dovoljno svedoči izveštaj Oblasnog komiteta za Kosovo i Metohiju od 3. septembra 1943. upućen Tempu kao odgovor na njegovo pismo od 25. jula ⁸⁰ i 11. avgusta 1943. godine, ⁸¹ u kome se nedvosmisleno kaže da sada imaju veze sa susedima, računajući tu i rejon Jablanice, pa

⁷⁴ AS, F-I, JNO, dok. 2.

⁷⁵ AS, F-PKS, dok. 288.

⁷⁶ Zbornik II/10, dok. 65.

⁷⁷ Zbornik I/19, dok. 38.

⁷⁸ Zbornik I/19, dok. 42.

⁷⁹ Zbornik I/19, dok. 44.

⁸⁰ Zbornik II/109, dok. 53.

⁸¹ Zbornik II/109, dok. 72.

se dodaje: »Radimo da uspostavimo vezu sa OK Leskovca i Vranja. Sinoć smo dobili izveštaj da je na Kosovo stigao jedan kurir iz Jablanice... radi organizovanja prebacivanja ljudstva za Jablanicu.«⁸²

To je bio, pre svega, rezultat rada članova Štaba Kosovske operativne zone koji su se kretali sa Štabom Prvog južnomoravskog NOP odreda i neposredno se brinuli o statusu boraca s Kosova. Pošto su borci s Kosova prihvatani u sklopu čitave Južnomoravske operativne zone, Milan Zečar Obren prelazi 22. oktobra 1943. iz Jablanice u Crnu Travu,⁸³ kada je sa Karadaga ovde stigla i desetina kosovskih partizana. Ta desetina bila je jezgro buduće kosovske partizanske čete koja je, jačine 26 ljudi, u satavu 2. bataljona 2. južnomoravskog NOP odreda odmah krenula u akcije.

Štab Kosovske operativne zone, uz obilnu pomoć OK Leskovca i Vranja, stvorio je bazu za formiranje kosovskih jedinica u sastavu 1. i 2. južnomoravskog NOP odreda. I dok se iz Jablanice težilo prodiranju ka rejonu Prištine, iz Crne Trave se nastojalo prodiranju ka Karadagu, a odavde ka Uroševcu, uz angažovanje partijskih organizacija Preševa, Bujanovca i Gnjilana. Perspektiva kosovskih jedinica u Južnomoravskoj operativnoj zoni bila je da »čim se ukaže prilika«, pređu na teren Kosova, a sve što se »mobiliše sa terena Preševa i sa Kosova« da uđe u satav tih jedinica.⁸⁴ To važi i za kosovske jedinice koje se stvaraju na području Jablanice. U njih stupaju ljudi koji su preko Prištine dolizili iz italijanskih logora,⁸⁵ posle septembarskog preokreta na evropskom ratištu.

Posle kapitulacije fašističke Italije, kada su Nemci okupirali Kosovo, uslovi za opstanak partizanskih jedinica u ovom kraju postaju još teži pa se zato neće tako brzo realizovati ideja Štaba Kosovke operativne zone da partizanske čete iz Južnomoravske zone prodru na Kosovo. Šarplaninski NOP odred u Metohijskoj operativnoj zoni podeljen je 7. jula 1943. da bi izbegao udar brojnijeg neprijatelja, u tri taktičke grupe,⁸⁶ orijentisane ka Debru, Karadagu i Albaniji, te je i to uticalo na situaciju u Kosovskoj operativnoj zoni.

U nemogućnosti da se ovlada terenom Gornje Jablanice,⁸⁷ Štab Kosovske operativne zone se orijentisao uglavnom na organizaciono učvršćenje svojih jedinica u sastavu 1. i 2. južnomoravskog NOP odreda. Tako su početkom januara 1944. stvorena dva kosovska partizanska bataljona — jedan u Pustoj Reci, a drugi blizu Vranja.⁸⁸ Ovi bataljoni su objedinjeni 23. marta 1944. godine u Kosovski NOP odred, koji je već 15. aprila brojao 234 dobro naoružana borca. Štab Kosovskog NOP odreda (komandant Milan Zečar Obren, politički komesar Saveta-Saša Javorina) procenjuje da odred ima svetlu per-

⁸² Zbornik I/19, dok. 45.

⁸³ AS, F-GŠ Kosmeta, dok. 8.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ *Vojna enciklopedija*, knj. 4, str. 782.

⁸⁷ Zbornik I/19, dok. 45.

⁸⁸ *Vojna enciklopedija*, knj. 4, str. 782.

spektivu, kad kaže: »Mislimo da neće proći nekoliko dana a naš će odred prerasti u brigadu jer će nam se dodeliti nešto ljudstva sa ovog terena, a nadamo se da će biti prinovaka i sa našeg terena.«⁸⁷

Kosovski NOP odred je rezultat taktičkog sadejstva jedinica dve susedne operativne zone, a njegov boravak na terenu OK Leskovca i Vranja bio je najbolje taktičko rešenje Štaba Kosovke zone u situaciji kada je na Kosovu besnela reakcija. O težini te situacije svedoči i činjenica da je kanal prema Jablanici stavljen pod udar fašista te je stradala grupa od 50 novih boraca upućenih iz Prištine.⁹⁰ Zato će se napori za jačanje baze u Jablanici sve više prenositi na teren Karadaga, za šta je garanciju pružalo snažno jačanje punktova u Preševu, Bujanovcu i Gnjilanu. Preko MK Preševa, koji je stvorio i komandu mesta u okolini ove varoši, funkcionisala je sigurna veza s Kosovom,⁹¹ pa će na tom punktu Štab Kosovske operativne zone i planirati organizaciona pitanja šireg značaja.

Postavlja se pitanje: koliko su Oblasni komitet i Glavni štab Kosova mogli uticati na odluke Štaba Kosovske operativne zone na terenu Jablanice i Crne Trave? Veze su bile slabe, a stvaranjem »Prizrenske lige« 16. septembra 1943. godine⁹² težište rada partijske organizacije Kosova usmereno je na političko diskreditovanje ove mahinacije albanskih šovinista podržavanih od nemačkog okupatora. Na tom zadatku angažovan je Glavni štab za Kosovo i Metohiju, posebno njegov komandant Fadilj Hodža,⁹³ koji se zbog toga, verovatno, nije ni mogao jače posvetiti radu na koordinacij dejstva štabova operativnih zona ove oblasti.

Prema operativnim zonama Oblasni komitet je reorganizovao i partijsku organizaciju pa je u novembru 1943. stvorio dva oblasna komiteta.⁹⁴ Na savetovanju održanom na Šari od 3. do 5. novembra 1943. godine⁹⁵ Oblasni komitet je preimenovan u Pokrajinski komitet KPJ za Kosovo i Metohiju. Stvaranjem oblasnih komiteta u Kosovskoj i Metohijskoj operativnoj zoni dotadašnji mesni komiteti su prerasli u sreske a rejonski u opštinske komitete.⁹⁶

To što je Džafer Deva sa »Redžiment Kosova« činio u Metohiji i na šta je OK Metohije morao da usmeri težište svoga rada činili su četnici i Bugari u zahvatu granice Kosovske i Južnomoravske operativne zone, gde su OK Kosova i Kosovski NOP odred morali da usmere težište svoje aktivnosti⁹⁷. Poprište ovih borbi bile su planine Ružen i Kozjak. Tu je do punog izražaja došla saradnja partizana i organa NOP-a Kosovske, Južnomoravske i 5. makedonske operativne zone. U jeku borbi ovih partizanskih snaga protiv Buga-

⁸⁹ AS, F-GŠ Kosmeta, dok. 9.

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Isto.

⁹² Zbornik I/19, dok. 55.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Zbornik I/19, dok. 60.

⁹⁵ Vojnoistorijski glasnik (VIG), br. 6/1963.

⁹⁶ Zbornik I/19, dok. 70.

⁹⁷ Zbornik I/19, dok. 71.

ra i četnika stigla je na teren Kumanovskog NOP odreda engleska vojna misija,⁹⁸ čime je za združene jedinice NOVJ bio rešen problem municije, pa i naoružanja.

Radi proširenja uspeha, a pre svega radi očuvanja stečenih pozicija, Štab Kosovskog NOP odreda je preko OK Kosova insistirao na upućivanju Makedonsko-kosovske NO brigade na područje Karadaga. Insistiralo se, zapravo, na držanju južnog sektora Kosovske operativne zone, jer je Štab Kosovskog NOP odreda smatrao da mu je vezu s Kosovom najlaške držati »iz baze Kumanovskog odreda.⁹⁹ Ipak, Štab Kosovske zone nije napustio teren Jablanice i Puste Reke, o čemu najbolje svedoči činjenica da je u decembru 1943. ovde stvorena Kosovska partizanska četa,¹⁰⁰ kao jezgro jedne od kosovskih brigada kasnije. Čak se i Oblasni komitet Kosova, krajem decembra 1943. godine, uputio preko Karadaga za Jablanicu,¹⁰¹ gde će se aktivno uključiti u partijski rad PK Srbije. To potvrđuje pismo Milije Kovačevića Maksima od 21. januara 1944. upućeno Dragom Stamenkoviću, u kome, pored ostalog, kaže: »Mi smo partijsko rukovodstvo za Kosovo, no sa slabim iskustvom, pa mislimo da bi bilo za nas korisno, ako je to uopšte dozvoljeno, da neko od nas prisustvuje nekom punom sastanku OK« (misli na sastanak OK Leskovca).¹⁰²

U dilemi smo zašto je partijsko rukovodstvo Kosova 17. decembra 1943. godine¹⁰³ prešlo na teren Jablanice kada se ima u vidu da se time još više udaljilo od Pokrajinskog komiteta za Kosovo i Metohiju s obzirom na teškoće u održavanju veza s njim preko SK Prištine, a Štab Kosovskog NOP odreda stalno je izražavao nadu da s odredom pređe na teren Kosova. Da li je na to uticao isključivo teror vojske Džafer Deve, zbog čega je opstanak kadrova na Kosovu bio težak?

To su pitanja na koja ne možemo dati siguran odgovor. Zabuna je utoliko veća što je već u februaru 1944. situacija u Prištini bila toliko povoljna da se preko njene organizacije mogla održavati veza i sa PK za Kosovo i Metohiju i sa sekretarom PK Srbije Blagojem Neškovićem,¹⁰⁴ koji je u to vreme bio sa Štabom 1. proleterske divizije u Sandžaku.

Demarkaciona linija kao da ne postoji

Početak 1944. godine bio je pun iskušenja za partizanske jedinice Kosovske i Južnomoravske operativne zone, ali i sve većih njihovih uspeha. Međutim, dok je Štab Kosovske operativne zone, posebno Štab Kosovskog NOP odreda, bio oduševljen pomoću koju je dobijao iz Jablanice i okoline Vranja, dotle PK KPJ za Kosovo i

⁹⁸ AS, F-PKS, dok. 430.

⁹⁹ Zbornik I/19, dok. 74.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Zbornik I/19, dok. 81.

¹⁰² AS, F-PPN, doŠ. 74.

¹⁰³ AS, F-PKS, dok. 448.

¹⁰⁴ Isto, dok. 505.

Metohiju tvrdi 12. januara 1944. kako ni s jednog susednog terena nema »stvarne podrške«, pa dodaje: »Čak šta više drugovi iz Jablanice nijesu nam stavili na raspoloženje Kosovare«. ¹⁰⁵

Naprotiv, sve što je dolazilo s terena Kosova, Preševa i Bujanovca ulazilo je u sastav kosovskih partizanskih jedinica, odnosno u sastav Kosovskog NOP odreda. ¹⁰⁶

Demarkaciona linija više nije bila prepreka za prodiranje iz zone u zonu — ona kao i da ne postoji, a jedinice dve susedne zone čine taktičko jedinstvo snaga NOP-a. Otkud, onda, ove kontradiktornosti? Jedino objašnjenje je da PK nije imao sigurne podatke o stanju jedinica Kosovske operativne zone na terenima OK Leskovca i Vranja.

Da li je to slučaj i s Glavnim štabom za Kosovo i Metohiju? Sudeći po izveštaju njegovog komandanta od 23. januara 1944. godine, ¹⁰⁷ reklo bi se da nije. Dajući podatke šefu britanske vojne misije, on čak zna i to da pored Kosovskog NOP odreda postoji i Preševska partizanska četa čiji je komandir Abdulah Preševa. ¹⁰⁸

Kosovo se sve masovnije dizalo na ustanak protiv fašističkih okupatora. Pored ljudstva u Makedonsko-kosovskoj brigadi, brojni su bili partizanski odredi u Metohiji, a na teren Južnomoravske operativne zone prešlo je s Kosova do kraja januara 1944. »oko 300 boraca«. ¹⁰⁹ Jablanica je ostala baza za upućivanje novih ljudi s Kosova. Početkom februara 1944. godine u Jablanici se nalazila jedinica boraca s Kosova od preko 100 ljudi. ¹¹⁰

Pred OK Kosova stajali su krupni zadaci, kako na terenu tako i u pogledu organizacionog jačanja partizanskih jedinica, posebno u pogledu prihvata novih boraca koji dolaze na terene OK Leskovca i Vranja. O tome svedoči i uputstvo Štaba Kosovske zone od marta 1944. godine, ¹¹¹ po kome sreski komiteti Prištine i Uroševca treba da imaju sve veće obaveze.

Glavni zadatak bio je upućivanje ljudstva u odrede, a za to je trebalo stvoriti sigurne kanale. Postojale su dve osnovne baze, na krajnjim tačkama granice između Južnomoravske i Kosovske operativne zone: jedna na Karadagu (na koju je bio orijentisan SK Uroševca, o čemu je 19. marta 1944. dobio uputstvo OK Kosova), ¹¹² druga u Jablanici (koja je bila pod žestokim udarom udruženih neprijatelja NOP-a: Nemaca, Bugara, četnika i balista, te su i posledice bile poražavajuće). Stradala je čitava grupa od 52 nova borca, upućena polovinom marta 1944. godine iz Prištine ka Jablanici. ¹¹³

Glavnom štabu za Kosovo i Metohiju, koji je već imao u planu da grupu bataljona iz sastava Makedonsko-kosovske brigade preimenuje u 1. kosmetsku brigadu (to je učinjeno tek u junu 1944.

¹⁰⁵ Zbornik I/19, dok. 81.

¹⁰⁶ AS, F-GŠ Kosmeta, dok. 8.

¹⁰⁷ Zbornik I/19, dok. 909.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Zbornik I/19, dok. 93.

¹¹⁰ Zbornik I/19, dok. 94.

¹¹¹ Zbornik I/19, 101.

¹¹² Zbornik I/19, dok. 103.

¹¹³ Isto.

godine),¹¹⁴ stiže direktna pomoć Vrhovnog štaba NOV i POJ, koji upućuje svog delegata generala Pavla Ilića. Proglas upućen borcima, komandirima i komesarima 20. aprila 1944. godine¹¹⁵ bio je u isto vreme i uputstvo za ratovanje u ovim složenim uslovima. Složenost problema ogledala se u načinu kako će Glavni štab za Kosovo i Metohiju preneti stručnu vojnu pomoć štabovima partizanskih odreda.

Sa svojih 250 boraca početkom maja 1944. i očekujući priliv od blizu 300 »novomobilisanih« boraca,¹¹⁶ Kosovski NOP odred je imao sve uslove da bude preimenovan u brigadu. Što je još bitnije, Kosovo postaje baza i za opstanak ostalih partizanskih snaga u ovoj oblasti, pre svega Metohijskog NOP odreda, koji se borio s ogromnim teškoćama.¹¹⁷

Naravno, neprijatelj je — zbog ovakvog omasovljenja NOP-a u Južnomoravskoj, Kosovskoj i Petoj makedonskoj operativnoj zoni, kroz koje područje vodi tako važne saobraćajnice kave su put i pruga niz Moravsko-varđarsku dolinu — činio napore da odbaci partizanske snage s ovog stratezijskog pravca pa i kreće u ofanzivu. Četnici su bili najagresivniji. Njima je naročito smetala partizanska slobodna teritorija na kojoj su stvarane nove narodnooslobodilačke brigade i objedinjavane u operativne grupe koje će biti preimenovane u divizije NOVJ, s planovima operacija šireg zamaha.

Taktička veza između Južnomoravske i Kosovske operativne zone više nije mogla biti prekinuta, a priliv ljudstva s Kosova više nije mogao biti obustavljen čak ni pod uslovom stradanja pojedinih grupa, kakav je slučaj bio kod sela Propašnice 23. marta 1944. godine, kada je od 50 ljudi upućenih iz Obilića ka Jablanici uspelo jedva 10 da se spase,¹¹⁸ ali se ni oni ne vraćaju na Kosovo već se probijaju kroz guste redove neprijatelja i stižu u Jablanicu. Priština postaje jedna od najjačih partijskih baza na celom Kosovu. Zato je njen Sreski komitet mogao da 24. jula 1944. primi tako obiman zadatak kakav je bio da »obezbedi u najkraćem roku vezu sa Mitrovićem, Jablanicom, Peći, Uroševcom i Prizrenom«,¹¹⁹ što praktično znači veze za Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju, koji je ponovo dobio svoj prvobitni naziv.

Dalji proces taktičkog sadejstva partizanskih snaga Južnomoravske i Kosovske operativne zone vodio je brojnom narastanju kosovskih jedinica na teritorijama OK Leskva, konačno i preimenuvanju Kosovskog NOP odreda u Drugu kosmetsku NO brigadu (9. septembra 1944, kod Bujanovca), zatim formiranju Treće kosmetske brigade (16. septembra 1944, u Vranju) i Pete kosmetske brigade (24. septembra 1944, kod Tulara).¹²⁰

To je rezultat mukotrpnog procesa uspostavljanja taktičkog sadejstva partizanskih jedinica Južnomoravske i Kosovske operativne zone.

¹¹⁴ *Vojna enciklopedija*, knj. 4, str. 782.

¹¹⁵ AS, F-GS Kosmeta, dok. 10.

¹¹⁶ *Zbornik I/19*, dok. 132.

¹¹⁷ *Isto*.

¹¹⁸ *Zbornik I/19*, dok. 106.

¹¹⁹ *Zbornik I/19*, dok. 151.

¹²⁰ *Vojna enciklopedija*, knj. 4, str. 782.

Mr Ivan-Džina Gligorijević

LES RAPPORTS TACTIQUES DES UNITES »PARTISANS« DANS LA ZONE
D'OPERATION DE LA BASSE MORAVA ET DU KOSOVO

R é s u m é

Notre travail examine, comme le titre l'indique, la question des rapports tactiques des unités des partisans dans la zone d'opération du Kosovo et de la Basse Morava pendant la Guerre de libération nationale.

La constitution des liens tactiques entre les zones mentionnées ci-dessus présente un fait important pour le développement de la lutte de libération nationale dans les contrées en question.

Le travail comporte des données historiques concernant le déroulement du processus de l'établissement des liens tactiques dans des conditions difficiles sous l'occupation fasciste. On fait mention des premiers liens tactiques, de la suite de leur développement, en soulignant le fait que ces mêmes liens sont finalement devenus si stables qu'on ne pouvait plus les trancher.

La coopération des forces des partisans dans la zone d'opération de la Basse Morava et du Kosovo contribua à un large accroissement des unités du Kosovo dans le territoire de Leskovac et de Vranje; elle contribua aussi à la constitution, du contingent partisan de libération nationale du Kosovo, de la IIème brigade de libération nationale du Kosovo, et à la formation de la Troisième et de la Cinquième brigade du Kosovo.